

Bölge Uzmanı ile Söyleşi / Interview with Regional Expert

Doğu Asya'da Çin'in Çinlileştirme Politikası: UYGUR DİASPORASI

Söyleşi: Doç. Dr. Işık KUŞÇU BONNENFANT, (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi)

Söyleşi Yapan: Dilara ALKAN, (Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Söyleşi Yapılan Tarih: 22 Kasım 2021

Söyleşi Yapılan Yer: ODTÜ Yerleşkesi, ANKARA.

Dilara ALKAN (D.A): Saygıdeğer Işık Hocam, öncelikle söyleşi talebimizi kabul ettiğiniz için teşekkür ederiz. Doğu Asya Araştırmalarının bu sayısında Uygur Diasporası üzerinde duracağız. Öncelikle bu bağlamda, Türk kültür tarihinde Uygurların yeri hakkında bizlere bilgi verebilir misiniz?

Doç. Dr. Işık KUŞÇU BONNENFANT (I.K.B) Merhaba, bu söyleşi için ben de size teşekkür ediyorum. Uygurlar özelde Türk kültür tarihinin, genel olarak Türk tarihi ve Orta Asya Türk tarihinin çok önemli ayrılmaz bir parçasıdır. Uygurları bundan bağımsız düşünemeyiz. Yani bu coğrafya aslında Türkistan coğrafyası olarak adlandırılmış ve tarih boyunca biraz da Sovyetlerin etkisiyle Doğu Türkistan ve Batı Türkistan olarak isimlendirilmiş. İşte Batı Türkistan Orta Asya Cumhuriyetlerinin olduğu bölge, Doğu Türkistan da Uygurların yaşadığı bölgedir. Baktığımız zaman, yani, Uygurların yaşadığı bölge olan Doğu Türkistan'ın hem Uygurların İslamiyet'i benimsemeleri öncesinde hem de sonrasında çok ciddi bir kültür havzası olduğunu görüyoruz. Burada farklı medeniyetler kesişiyor dolayısıyla bu anlamda Uygurlar Türk kültür mirasına çok önemli katkılarda bulunuyorlar. Ortak Türk kültür mirası olarak ifade ettiğimiz Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip gibi isimler genel Türk tarihinde karşımıza çıkan isimlerdir ve hepsi bu coğrafyada ortaya çıkmışlardır. Yine Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügat-it Türk gibi ortak Türk kültür mirasının önemli yapıtları da yine bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Aslında ben, kendi araştırmalarımda da diaspora ve Türkiye'de yaşayan ilk kuşak diasporanın temsilcileri olan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in bu kapsamda çok önemli katkıları olduğunu düşünüyorum. Her ikisi de Uygur tarihini Türk

tarihi ile entegre etme ve Uygurların aslında bu topraklarda devlet kurma kültürüne sahip bir topluluk olduğuna dair çok ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte söz konusu coğrafyada tarih boyunca kurulan Karahanlı, Çağatay Devleti, Kaşgar Hanlığı ve son dönem 20. Yüzyılda Doğu Türkistan Cumhuriyeti ve İslam Cumhuriyeti olmak üzere siyasi birimleri de vurgulayarak bölgenin genel Türk tarihinin çok ciddi bir parçası olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla Uygurların Türk tarihine katkıları çok önemli olmuştur. Bu konunun hem Türk hem de Batılı tarihçiler tarafından, ayrıca az önce ifade etmiş olduğum Uygur diasporasının hem buradaki kuşak temsilcileri hem de anavatanlarında lider pozisyonunda olan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin tarafından da önemli bir şekilde altının çizildiğini görmekteyiz. Çünkü burada onların şöyle bir kaygısı da mevcuttur: Buradaki diasporalar genelde bir yerde aktif iken oradaki kamuoyunun ilgisini, dikkatini meselelere çekmek için işte o ortak kimlik öğelerini vurgulayabiliyorlar. Burada da Uygurların hem Türk hem Müslüman olmaları Türk toplumunun büyük çoğunluğu gibi önemli bir gösterge durumundadır. Dolayısıyla Uygurların Alptekin'in yazdığı Doğu Türkistan tarihi gibi yazdığı pek çok önemli eser bulunmakta ve bu anlamda Türk dünyasına çok önemli katkıları olmaktadır diyoruz.

D.A: Sayın Hocam, peki, Çin Komünist Parti hükümeti Uygurlar için ne düşünmektedir? Çin toplumu içerisindeki Uygurların dini, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısı nelerdir?

I.K.B: Tabii, şimdi şöyle: Uygurlar, Türk ve Müslüman bir topluluktur. Dolayısıyla kültürel ve dini olarak Çin toplumundan bir farklılık arz etmektedirler. Ancak, öte yandan, 1949 yılında Çin Komünist Partisi ülkeyi ele geçiriyor ve burayı 1955'te Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak tanımlıyor. Ayrıca Uygurlar da Çin'in resmi olarak tanımladığı 55 azınlıktan biri olmaktadır. Dolayısıyla bahse konu bölge coğrafi alan olarak Çin'in toplam toprağının altıda birinden müteşekkil önemli bir parçayı oluşturmaktadır. Ayrıca Rusya-Kazakistan-Tacikistan yani Orta Asya ile bağlantı yolunda çok önemli bir stratejik konuma sahip bulunmaktadır. Yeni bir takım doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının bu bölgede olması Çin için bölgeyi son derece önemli kılmakta ve Çin'in bu bölgeyi uzun yıllardır bütünleştirme, entegre etme gibi siyaset takip etmesine yol açmaktadır. Ancak bir taraftan da Çin'in milliyetler politikası buna sonra tekrar değineceğim, önemli olmaktadır. Aslında ben normalde Sovyetler Birliği, Orta Asya çalışan birisi olarak Sovyet milliyetçilik politikası üzerine bayağı bir araştırma yapmışım ve Çin'in milliyetler politikasında birçok

unsurunu Sovyetler Birliğinden ve onların milletler politikasından esinlenerek yarattığını düşünmekteyim. Şimdi burada anayasaya baktığımızda, 5 özerk bölge bulunmakta ve bunların kendi dil ve yazısını kullanma, kendi bölgesindeki doğal kaynakları yönetme ve koruma gibi birtakım ayrıcalıklara sahip olduğunu görmekteyiz. Ancak bu özelliklerin pratikte uygulanışı kağıt üzerinde olduğu şekilde olmamaktadır. Çin bir taraftan çok uluslu bir topluluktan bir ulus kimliği yaratmaya çalışıyor ve milliyetler politikasında bu azınlıkları resmi olarak tanımlıyor. Ancak 11 Eylül sonrasında Çin'in bu azınlık milliyetçiliğini, kültürel ya da dini açıdan özellikle giderek güvenleştirdiğini görüyoruz. Bir tehdit algıladığı noktada, bu özgürlükleri kısıtladığını ve baskıladığını görüyoruz. Yani bu anlamda, bazen söz konusu milliyetler politikası farklı kültürel, dini öğelere karşı daha esnek, bazen ise çok daha katı bir tutum benimsiyor. Ama tabii, son dönemde özellikle 91 sonrası dönem ya da 11 Eylül saldırıları önemli bir dönemeci teşkil ediyor. 2017 yılı itibarıyla Çin hükümetinin uygulamaya koyduğu yeniden eğitim kampları ve ideolojik merkezlerin açılmasıyla oradaki azınlıkları asimile ederek makbul vatandaş yaratma projesinin daha gerçekçi bir hal aldığını görüyoruz. Onun dışında Çin hükümeti tarafından bölgeyi Çin'e bağlamak ve entegre etmek için bölgeye ciddi ekonomik yatırımlar yapıyor. Dolayısıyla buraya ciddi bir etnik Çinli göçünü de teşvik ediyor. Ayrıca bürokraside ya da ekonomik görevlerde daha çok Çinliler' in görevlendirildiğini, Uygurların ise büyük ölçüde tarımla uğraştığını ve genel olarak Dünya Uygur Kongresi verilerine göre etnik Çinliler ve Uygurlar arasında sosyo-ekonomik açıdan çok ciddi uçurumlar olduğu/oluşturulduğu görülüyor. Dolayısıyla Çin'in orayı geliştirme, kalkınma çabalarına rağmen bunun daha çok han Çinlilerine yaradığını ve onlara katkı sağladığını görüyoruz.

D.A: Hocam, hatırladığım kadarıyla, tarihte Uygurların belli bir süre Budizm'i benimsediğini görüyoruz. Ama sonradan tekrardan Müslüman oldukları söylediniz. Toplumun genel yapısına baktığımızda ağırlıklı olarak mı Müslüman toplum var, yoksa Budizm gibi diğer dinleri de sıkça görebiliyor muyuz?

I.K.B: 10. yüzyıl itibarıyla Uygurların çok büyük bir bölümü İslam'ı benimsemiştir. Fakat bugün Çin bunu bir tehdit olarak algılamakta ve Uygurların radikalleşmesini oradaki siyasetini meşrulaştırıcı bir öğe olarak kullanmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar ya da benim kişisel araştırmalarım doğrultusunda söyleyebileceğim husus Uygurların büyük bir bölümünün daha seküler Müslümanlar yani, inançlı insanlar, İslam inancına bağlı insanlar olduğu yönündedir. Ama

radikalleşme de yoktur demiyorum. Özellikle bu Suriye'deki Türkistan cephesinde diğer Orta Asya'dan insanlarla beraber Uygurların da bulunduğu söyleniyor. Ancak bu durum çok daha azınlık bir kesimi kapsıyor. Çünkü bu anlamda İslam dini Uygur kimliğinin çok önemli bir parçası konumundadır. Dolayısıyla bunun baskılanması da çok ters etkiler yaratabiliyor.

D.A: Peki Hocam, sizce Çin'deki Uygur Türklerinin Çin'in Eğitim sistemi içerisinde karşılaştıkları güçlükler nelerdir?

I.K.B: Aslında Çin anayasası Uygurlar da dahil olmak üzere tüm etnik azınlıkların dil ve kültürlerinin uzun vadeli gelişimlerine devletin destek olacağını vadediyor. Yani bir nevi pozitif ayrımcılık siyaseti olarak ilk dönemlerde bir şekilde gözetiliyor, yani kendi ana dillerinde de eğitim alabiliyorlar. Ancak ne var ki 2004 yılı itibariyle özellikle Çincenin azınlık okullarında temel bir dil olarak okutulması projesi hızlandırılıyor. Bu projenin eğitimsel ve ekonomik açıdan eşitliği sağlayacağı iddia ediliyor. Ancak bu uygulama netice itibariyle çok da başarılı olamıyor. Çünkü bir kısım ailelerin bu konuda kaygıları olabiliyor. Genel durum itibariyle Uygurlar arasında Çince bilme oranı halen düşük seviyededir. Çincenin ağırlıklı olarak kullanılması devlet tarafından pompalanan bir siyaset olmakla birlikte Uygur aileler arasında bu uygulama devlet okullarında ateizmin yaygın olması, Doğu Türkistan tarihi üzerine yalnızca Çin devlet perspektifini sunması gibi nedenlerden dolayı pek kabul görmemektedir. Ayrıca Uygur aileler arasında bu eğitim sisteminin asimilasyona yönelik olarak kullanıldığı düşüncesi hakim görüş olarak ortaya çıkmaktadır.

D.A: Çin'in Uygur toplumunu Çinileştirme politikası orta ve uzun vadede nasıl neticeler ortaya çıkarır?

I.K.B: Şimdi bu konuyu ben yine milliyetler politikası düzleminde ele almak istiyorum. İfade ettiğim gibi Çin aslında bunları bir azınlık olarak kendi eliyle tanımlıyor. Hatta bazı dönemlerde özellikle dil ve din konusunda ve kültürel hususlar gibi başka konularda pozitif bir ayrımcılık siyaseti olarak yürütüyor. Ama özellikle 1991 yılında Sovyetlerin dağılması, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuşmasını Çinliler ve Çin hükümeti ciddi bir tehdit algılıyor. Çünkü benzer şekilde Uygurların da Batı Türkistan'dakiler gibi daha fazla özerklik ya da bağımsızlık talebinin olabileceği kaygısı mevcut olmakta. Ardından 11 Eylül'de, Müslümanların genel olarak bir tehdit olarak algılanması söylemi de Çin tarafından benimseniyor ve giderek artan baskıcı bir siyaset uygulamaya sokuluyor. Bunu da Uygurların

kimliklerinin çok önemli bir ögesi olan din ve dil üzerinden şekillendiriyor. Mesela, çok ciddi sosyal ve siyasi kontrol mekanizmaları hayata geçiriliyor; daha çok teknolojiyle iç içe geçmiş elektronik gözetim sistemleri, araştırıcı PS takılması, yüz tanıma sistemleri vb. uygulamalar devletin her yerde sizi gözlemlediğini ortaya koyuyor. Uygurlar üzerinde gerçekleşen söz konusu uygulamalar giderek onları siyaseten daha fazla ötekileştiriyor. Uzun vadede ise bu dil ve din unsurlarının bu şekilde ciddi bir baskıya maruz kalması maalesef Uygur kimliğinin kaybına yol açabilecek sonuçları doğurabilir. Bu da Uygur toplumu için önemli bir kaygı aslında. Bu kaygı hem Uygur diasporasınca dile getiriliyor hem de bu konuda daha aktif olan batılı ülkelerce ifade ediliyor.

D.A: Hocam, açıklamanızın ardından aklıma bir şey daha geldi açıkçası. Biraz önce devletin baskısı çok fazla ve devlet durmadan onları izliyor dediniz. Bana bir kitabı anımsattı; George Orwell'in 1984 kitabını. Sizin fikriniz nedir?

I.K.B: Evet. Bu konuda devletin aslında bir ulus yaratma projesi vardır, makbul bir vatandaş yaratma gibi. O gün ne yaptıklarını nasıl gördüklerini, mesela o gün sinirli olup olmadıklarını yüz tanıma sistemlerini kullanarak bunun üzerine tedbir almak gibi. Bu gerçekten, devletin vatandaşlar üzerindeki gözetleme mekanizmalarının nereye gidebileceği konusunda çok uç bir örnek ve gerçekten bu anlamda kaygı verici bir durum.

D.A: Hocam, dünyadaki belli başlı devletlerin (büyük güçlerin) Uygur meselesi üzerindeki Çin'in Çinleştirme politikası açısından düşünceleri ve faaliyetleri nelerdir?

I.K.B: Özellikle, ben uzun bir süredir bu konuyu takip ediyorum ama Batının ilgisinin özellikle 2016-2017 itibarıyla Çin'in yeniden eğitim kampları olarak adlandırıldığı bu kampların varlığı uzunca bir süre Batı medyası tarafından ortaya atıldı ve hatta modern toplama kampları olarak bile isimlendirdiler. Ama Çin uzunca bir süre bunların varlığını kabul etmedi sonra birtakım uydu görüntüleri vesaire ile bu kampların varlığı ortaya çıkınca bu kampların makbul vatandaşa dönüştürme projeleri için yeniden eğitim kampları, mesleki birtakım kazanımlar veya Çince bilgilerini geliştirmek gibi çeşitli nosyonlar kazandırma amaçlı oldukları belirtildi. Bunların aslında onların iyiliği için olduğu iddia edildi. Ama bir taraftan da Batı ve özellikle çeşitli uluslararası örgütlerin mesela Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Amerikan Kongresinin bu anlamda yaptırımlara da varan çok ciddi tedbirleri olduğunu

görüyoruz. Evet, aslında Batı'da daha ciddi bir aktivizm var. Burada Dünya Uygur Kongresi'nin de katkıları ile bu konuda ya da farklı Batı ülkelerindeki diasporanın konumlandığı ve aktif olduğu batı ülkelerinde Uygur diasporasının rolünü de bunlara eklememiz gerekiyor. Çünkü Uygur meselesinin anlatılması için çok ciddi bir aktivizm var ve burada hükümetler nezdinde de çalışmalar yapıyorlar. Türkiye'de ortak din, tarih ve kültür unsurları üzerine ağırlık verilirken Batı'da daha çok insan hakları temelli bir yaklaşım var. Çünkü Batılılara zaten bu anlamda, Türk ve Müslümanlık unsurlarını vurgularsanız ters tepki bile yaratabilir ama insan hakları konusunda bir ayrımcılık, çok ciddi bir kültürel asimilasyon var dediğiniz noktada, onların hem kamuoyunda hem de hükümetlerinde çok daha fazla karşı bir tepki doğuyor. Uygur diasporası da bunu işte 2000'den beri özellikle çok güzel bir şekilde organize olarak, özellikle bir Dünya Uygur Kongresi tüm diaspora örgütlerinin altında toplayan daha şemsiye bir örgüt gibi ve tabii ki diasporaların birtakım konularda birlik içerisinde olması onları daha güçlü kılan bir unsur. Bu anlamda da Uygur Kongresinin bunu başardığını, Batılı ülkelerin hem hükümetlerinde hem de toplumsal baz da ciddi bir tepki oluştuğunu görüyoruz.

D.A: Hocam, bildiğiniz üzere 1. sorumuz da Uygurların, Türk tarihindeki yerini konuşmuştuk. Sıradaki sorumuz ise Türkiye'nin Uygur Diasporasına destek olmak ve onu önleyebilmek için bir adım atacağını düşünüyor musunuz? Evetse, ne tür adımlar atılabilir?

I.K.B: İlk kuşak Uygur diasporası temsilcileri 1952'de bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Kazaklarla beraber geldiler. O yıllar boyunca Türkiye aslında Uygurlara burada kalmaları, yerleşmeleri ve vatandaşlık almaları gibi konularda ciddi destek oldu. Türkiye'nin Çin ile ilişkileri 1990'larda böyleydi. Uygur diasporası daha aktif bir hal aldığı noktadan itibaren Çin'in Türkiye'ye baskısı başladı. Burada Batılı ülkelerin de Çin'le ilişkilerini bozmamak adına çoğu zaman çok ciddi radikal adımlar atamadıklarını görüyoruz. Türkiye'nin bu meselelerde hala devam eden, Uygurların buraya göç etmeleri, yerleşmeleri ile ilgili konularda önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Bu sebeple Çin ile ilişkiler göz önüne alındığında Türkiye'nin bu anlamda sıkıntıları ortaya çıkmaktadır. Ama bu durum Türk kamuoyu nezdinde, eskiden beri böyleydi. Daha milliyetçi ya da daha muhafazakâr kesimlerde ise Uygur meselesi konusunda daha ciddi bir bilinç var ama bu bilincin biraz daha insan hakları temelinde ve Türkiye'deki farklı toplumsal kesimlerde yayılmasında fayda var. Dolayısıyla toplumun daha geniş kesimleri

bu konudan haberdar olurlarsa belki daha önemli bir baskı unsuru oluşturabilir.

D.A: Peki hocam, etnik Uygurların Türklere ve Türkiye'ye karşı bakışı nasıldır? Örneğin Türkiye'deki görsel basın ve yazılı medyayı, Türk televizyon kanallarını seyredebiliyorlar mı?

I.K.B: Bunun çok kısıtlı olduğunu düşünüyorum, özgür olmadıkları ortada ancak Türkiye'ye ve Türk kültürüne diğer Orta Asya'daki Türk halklarında olduğu gibi çok ciddi bir hayranlıkları var. Çin'in bu anlamda da bir tehdit algısı var. Türkiye'ye kültürel olarak bu kadar yakınlık hissetmeleri konusunda mesela Türk dizileri, Türk müzikleri epeyce popüler. Türk kültürünü kendilerine Çin kültüründen daha yakın buluyorlar. Dolayısıyla bu noktada Türkiye'yi de kültürel olarak kendilerine çok daha yakın görüyorlar. İşte bu da Çin üzerinde tarihte de olduğu gibi bir tehdit algısı oluşturuyor. Belki Pantürkist düşüncelerin birtakım yerlere gidebileceği düşünülüyor ama ben günümüz uluslararası ilişkilerinde böyle bir şeyin çok mümkün olduğunu düşünmüyorum. Kültürel olarak Türkiye'ye çok ciddi bağlılık olsa da bunlara erişimlerinde kısıtlılık olduğunu düşünüyorum.

D.A: Hocam peki, son olarak söyleşimize eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mıdır acaba?

I.K.B: Ben uzunca bir süredir özellikle diaspora temelli çalışıyorum bu konuyu ve baktığımız zaman ilk kuşak diasporanın Alptekin, Buğra gibi liderlerin özellikle Uygur milliyetçiliğinin anavatan dışında gelişmesinde çok önemli katkıları olduğunu düşünüyorum. Tabi ki o dönemdeki imkanlar; özellikle teknolojik imkanlar, internet yerine daha geleneksel yöntemleri kullanmaları gibi çok kısıtlıydı. Ama şimdi baktığımız noktada Uygur diasporasının çok daha aktif olduğunu ve bu Uygur meselesini gerek Batılı ülkeler nezdinde gerekse Türkiye'de çok daha iyi aktarabildiklerini düşünüyorum. Uygur meselesi birçok uluslararası konjonktüre de bağlı ama bu anlamda diasporanın anavatanları ve orada olan bitenlerle ilgili kaygı duyduklarını ve bu yönde çalıştıklarını görüyorum. Bu da önemli bir katkı.

D.A: Hocam öncelikle söyleşi teklifimi kabul ettiğiniz ve Uygur diasporası hakkında verdiğiniz bu kıymetli bilgiler için hem kendi adıma hem de dergimiz adına çok teşekkür ederim. Çok keyifliydi.

I.K.B: Ben de çok memnun oldum. Benim için de çok keyifliydi. Umarım yararlı olmuştur.